

Verlangen een puritein te zijn?

puritanisme: overzicht en uitzicht

*Lezing door drs. J. Pas voor de zomerconferentie van het Deputaatschap voor Studerenden der Gereformeerde Gemeenten
op vrijdagavond 6 september 2002 in Gouda*

Inleiding

“Van huis uit ben ik streng Rooms opgevoed. Mijn ouders zou je gerust puriteins Rooms kunnen noemen”, zei een ex-priester tegen mij, toen hij sprak over zijn jeugd. Voor een echte puritein zou dat een onmogelijke uitspraak geweest zijn: “puriteins Rooms”. Een grotere tegenstelling is nauwelijks denkbaar dan tussen het rooms-katholicisme en het puritanisme. De werkheilige plichtsbetrachting tegenover het heilig leven, uit genade alleen. Toch begrijpen we allemaal direct de strekking van de woorden ‘puriteins Rooms’. Waarom? Omdat het woord ‘puriteins’, evenals de woorden ‘puritein’ en ‘puritanisme’ bij ons een veel bredere betekenis hebben gekregen. We associëren deze woorden met een breder, algemeen aanvaard betekenisveld, waarin begrippen als zuiverheid, reinheid, vroomheid, heiligheid, enz. een plaats hebben. Als we de naam ‘puritein’ horen, denken we aan mensen met een hoge moraal. We maken er een ideaaltipe van. Wellicht hebben we zelf diep in ons hart het verlangen om zo’n puritein te zijn. Maar: wat is nu eigenlijk een puritein, wanneer we letten op de historie van het puritanisme als beweging? Welke kenmerken maakten iemand tot een puritein? En is de levenshouding en het levensideaal van een puritein zonder meer overplaatsbaar naar het jaar 2002? Kortom: Moeten wij wel verlangen een puritein te zijn?

Ik wil in mijn lezing proberen op deze hoofdvraag een antwoord te geven. Daarom heb ik er als titel boven gezet: “Verlangen een puritein te zijn?”. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zijn twee deelvragen, denk ik, onontkoombaar. In de eerste plaats zullen we na moeten gaan wat nu eigenlijk - kerkhistorisch gezien - een puritein tot een puritein maakte. In de tweede plaats zullen we antwoord moeten geven op de vraag of de kenmerken van een puritein ook de kenmerken zouden moeten zijn van een christen in de tijd en omstandigheden waarin wij ons bevinden. Deze twee deelvragen zullen in mijn lezing terug te vinden zijn. Eerst wil ik het puritanisme als beweging bespreken; in het tweede deel van mijn lezing wil ik dan ingaan op de vraag of een christen in 2002 dezelfde trekken kan en/of moet vertonen als een puritein. Het eerste deel zal dus meer kerkhistorisch van aard zijn, het tweede deel zal een meer praktisch karakter hebben.

1 het puritanisme – kerkhistorisch deel

1.1 Engeland

De geschiedenis van de reformatie in Engeland kan niet worden behandeld zonder enkele woorden te wijden aan de persoon van Hendrik VIII. (1509-1547). We kunnen onmogelijk om deze figuur heen. Niet dat hij in zijn denken nou zo’n voorbeeld was van een gereformeerd vorst, integendeel. In 1521 schreef hij zelfs een boekje tegen de leer van Luther. In 1534 liet hij ervoor zorgen dat de bijbelvertaler Tyndale te Vilvoorde als ketter werd verbrand en vlak voor zijn dood herhaalde hij nog eens zijn bevel dat leken verbod om zelf uit de Bijbel te mogen lezen. De Paus heeft hem om zijn activiteiten ter verdediging van de roomse leer zelfs de titel “defensor fidei” verleend. Toch is het juist deze vorst die genoemd moet worden als initiator van een Engelse kerkscheuring, waardoor de reformatie ook in de Engelse staatskerk later de ruimte zou krijgen. Niet zijn reformatorisch gedachtegoed was hiervan de oorzaak, maar zijn conflict met de roomse geestelijkheid over de scheiding van zijn echtgenote Catharina van Arragon die hij graag wilde doorzetten om hierdoor een huwelijk met hofdame Anna Boleyn mogelijk te maken. Of ook de Paus hem zijn eervolle titel “defensor fidei” ontnam, en hem zelfs door de kerkelijke ban liet afsnijden, het had geen effect. Hendrik verklaarde zichzelf in 1532 als absoluut monarch ook de eerste machthebber over de kerk. En zo kwam de kerk van Engeland los van Rome. Natuurlijk moeten we meewegen dat het gevoelen onder het volk, en dan met name onder de middenklasse, de lagere adel en de handelslieden, kritisch was tegenover de roomse kerk. Deze kritiek richtte zich weliswaar in de eerste plaats tegen de rijkdom en de machtspositie van Rome, maar er was ook in Engeland al betrekkelijk vroeg een echte reformatiegezinde groepering, die het te doen was om een terugkeer naar de Schrift. De invloed van de grote Reformatoren was ook in Engeland merkbaar geworden. Hun geschriften werden gelezen. Vluchtelingen van het continent verbreidden de reformatorische ideeën en op hun beurt keerden Engelse en Schotse theologen te Wittenberg en Genève. De reformatie kreeg vaste grond onder de voeten op het eiland van Hendrik VIII.

Na de dood van zijn vader, besteeg de tienjarige Edward VI (1547-1553) de Engelse troon. Hij was niet de eerste nakomeling van Hendrik, maar wel de eerste zoon. De regering van Edward VI werd gekenmerkt door een verdergaande reformatie van de Anglicaanse kerk. De invloed van de adviseurs van de jonge vorst was groot. En onder deze adviseurs bevonden zich belangrijke voorstanders van verdergaande hervorming van de kerk van Engeland. We moeten ons daarbij geen vastberaden Calvinisten voorstellen, maar meer sympathisanten van Erasmus, die meer de vorm dan de inhoud wilden aanpakken. Door de invoering van het Book of Common Prayer in 1549 verkreeg de eredienst in alle parochiekerken een min of meer reformatorisch karakter. Er werd ruimte

gemaakt voor de invoering van het Heilig Avondmaal in gereformeerde zin. Kortom: Langzaam maar zeker koos het schip van de Engelse staatskerk de koers van de reformatie.

De periode die volgde op de regering van Edward VI is wellicht een van de donkerste tijden geweest in de geschiedenis van de kerk in Engeland. Edward, die onverwacht op vijftienjarige leeftijd stierf, werd namelijk opgevolgd door zijn oudste halfzuster, Mary Tudor. Dit was de vrouw die de geschiedenis in zou gaan als "bloody Mary". Ze regeerde van 1553 tot 1558. Haar huwelijk in 1554 met Philips II van Spanje bevestigde voor ieder publiek haar overtuigde keus voor het rooms-katholicisme. Voorstanders van de reformatie in Engeland hielden hun hart vast. En terecht, bleek al spoedig. Honderden hervormings-gezinden belandden in de Tower om ter dood te worden gebracht. Het gebeente van de in 1551 overleden Bucer werd zelfs opgegraven en publiekelijk verbrand. In november 1558 stierven enkele uren na elkaar Mary Tudor en de pauselijke gezant in Engeland, Reginald Pole. Hun dood werd niet erg betreurd. Velen zullen opgelucht adem hebben gehaald.

Op 18 november 1558 besteeg Elisabeth I de troon. Haar vierenvestig jaar durende regeringsperiode wordt betiteld als "the age of establishment", omdat de situatie van de Engelse kerk als vrije staatskerk, los van Rome, en onder invloed van het gedachtegoed van de reformatie, pas tijdens haar bewind echt de kans kreeg om te 'settelen'. We zijn nu aangekomen bij de periode waarin het puritanisme ontstond. Want onder invloed van de raadgevers van Elisabeth, voornamelijk hervormingsgezinde staatsmannen en geeste-lijken, verkreeg de kerk van Engeland haar gezicht. We zouden kunnen zeggen; een gematigd reformatorisch gezicht. Belangrijke ideeën van Luther en Calvijn kregen weliswaar een plek in de leer van de kerk, de liturgie werd weliswaar via het Book of Common Prayer voor heel Engeland geüniformeerd, maar de eredienst behield uitwendig toch een rooms-katholiek karakter. De kerkorganisatie was episcopaal: de bisschoppen, inclusief hun veelbesproken ambts-gewaden, bleven bestaan. En daarnaast was er op plaatselijk niveau heel veel mis. Wat te denken, om maar een voorbeeld te noemen, van de wet die bepaalde dat op de kansels van alle parochiekerken een Bijbel aanwezig diende te zijn? Een goede wet, nietwaar? Maar de situatie die zo'n wet kennelijk noodzakelijk maakte, geeft iets aan van de treurige toestand waarin de kerk van Engeland in steden en dorpen verkeerde. We kunnen ons wel voorstellen hoe het gesteld moet zijn met de prediking in die kerkgebouwen waar zelfs de bijbel niet op de kansel te vinden was.

Is het een wonder dat in deze situatie rond 1560 een groep ontstond die onvrede voelde met de gang van zaken? Zij bepleitten, tot in de landsregering toe, een verdergaande invloed van de reformatie. De beweging die onder Hendrik VIII was ingezet, was in hun ogen halfslachtig en diende een noodzakelijk vervolg te krijgen. De aanhangers van dit gevoel werden vanaf ca. 1565 spottend 'puritans' genoemd, naar hun voortdurende roep om 'purification', zuivering van de kerk. Deze scheldnaam is later - zo ongeveer als het woord 'geuzen' in Nederland - uitgegroeid tot een herkenningnaam, een begrip van formaat. De Puriteinen.

1.2 Kenmerken

Historisch gezien kunnen we als kenmerken van het puritanisme onderscheiden:

- (1) Het nastreven van een geschoolde en predikende geestelijkheid
- (2) Het beperken van het aantal ceremonies in de eredienst tot een allernoodzakelijkst minimum. Misschien kunnen we beter zeggen: het zoveel mogelijk zuiveren van de eredienst van elk spoor van rooms-katholieke vormdienst.
- (3) Het invoeren van het presbyteriale stelsel ten koste van het episcopale stelsel in de hele kerk van Engeland.
- (4) Het verzet tegen het zogenaamde patronaatsrecht, nl. het recht van wereldlijke heren om geestelijke ambten toe te delen.
- (5) De piëtistische inslag: de nadruk op de persoonlijke geloofs-beleving, waaruit de persoonlijke levensheiliging als vrucht voortvloeit. Maar tegelijk ook de claim voor de publieke levensheiliging, bijvoorbeeld in de strenge en consequente wijze van zondagsviering.

Het gaat binnen het bestek van deze lezing te ver om de verschillende stromingen binnen de puriteinse beweging te behandelen. Ook willen we niet de hele historische ontwikkeling van deze beweging schetsen. Slechts enkele hoofdmomenten en een enkel sleutelfiguur. Elisabeth, en achter deze vorstin haar politieke en geestelijke raadgevers, hebben ervoor gezorgd dat de puriteinse beweging in staatkundig opzicht niet de macht en invloed kreeg die het zichzelf wenste. De puriteinse beweging leek hierdoor in de kiem te worden gesmoord. Een niet onaanzienlijk deel van de puriteinen gaf alle hoop op verbetering van de Anglicaanse kerk op en scheidde zich omstreeks 1580 af. Zij worden doorgaans aangeduid met de term 'separatisten'. Deskundigen wijzen er echter op dat het met name de geestelijke impuls was die enkele groten binnen het puritanisme - door Gods genade - aan deze beweging mochten geven, die ervoor zorgde dat het puriteins ideaal levend bleef, en zelf onder het volk aan invloed belangrijk gewonnen heeft. Enkele van deze groten wil ik kort noemen.

1.3 Vertegenwoordigers

In de eerste plaats dient dan de naam van William Perkins te worden vermeld. Perkins gaf vanaf ca. 1590 leiding aan een van de zogenaamde colleges van de universiteit van Cambridge. In die tijd gold Cambridge min of meer als puriteins bolwerk, tegenover Oxford, dat meer een bolwerk was van Anglicaansgezinde geestelijken. In zijn werken vraagt Perkins met name aandacht voor de persoonlijke, innerlijke vroomheid en de praktijk der Godzaligheid. Uitgebreid gaat hij in op het proces van de bekering, waarvan de wedergeboorte het begin is. Ook besteedt hij veel aandacht aan het gebruik van de middelen tot bekering en de menselijke verantwoordelijkheid in

het waarnemen van de middelen. Een van de belangrijkste leerlingen van Perkins, Ames, ook wel Amesius genoemd, werd door de antipuriteinse maatregelen van de opvolger van Elisabeth, Jacobus I van Schotland, gedwongen te vluchten. Hij vond gastvrij onthaal in de Republiek der Verenigde Nederlanden en is als hoogleraar aan de universiteit te Franeker in ons land in de begintijd van de Nadere Reformatie van grote invloed geweest. Tijd- en plaatsgenoot van Perkins was Richard Sibbes. Hij doceerde eveneens te Cambridge. In zijn geschriften ligt meer de nadruk op de liefde en vaderlijke zorg van God voor de Zijnen, de aandacht voor de werkingen van de Heilige Geest en het verlangen naar de wederkomst van Christus. Zijn leven en werk maakten op tijdgenoten, tot in het Parlement toe, diepe indruk.

In de rij van 'puriteinse groten' mag geenszins de naam van John Owen ontbreken. Je zou hem misschien moeten omschrijven als een tweede-generatie-puritein, omdat hij pas in 1616 geboren werd, maar zijn invloed, met name op de theologie, is zo groot dat we hem toch mogen rekenen tot de leiders van het puritanisme. Owen is door zijn fenomenale kennis de theoloog van de puriteinen te noemen. In zijn denken stond de gemeenschap met Christus door het geloof centraal. Heel belangrijk was voor Owen de leerstelling onderbouwde. Veel heeft hij zich beziggehouden met praktisch-theologische onderwerpen, zoals de leer van de zonde, de leer van de bekering, het werk van de Heilige Geest, de leer van de gemeenschap met Christus, enz. In zijn werken wilde hij o.a. alle overblijfselen van rooms-katholicisme bestrijden, maar nieuw is bij hem de hevige bestrijding van elke vorm van Arminianisme. Voor Owen was de Bijbel het belangrijkste wapen in de strijd. Voortdurend probeert hij Bijbelse argumenten op zo scherp mogelijke wijze te formuleren en helder te maken. Daarbij benadrukt hij veelvuldig dat alleen het werk van de Heilige Geest de kennis van God en Zijn Woord werkelijkheid maakt en kracht verleent. Zonder deze inwerking van de Geest mist het Woord zijn kracht. Wat voor Owen daarbij ook van groot belang was, is dat de vrucht van de goede belijdenis altijd zal bestaan in een godzalig leven. Zo opent hij één van zijn werken met de zin "Er zijn twee grote aandachtspunten van de christelijke religie: de belijdenis van haar waarheid en de praktijk of beoefening van haar kracht. Het een kan nooit zonder het ander." Hier komt Owen heel dicht bij de Nederlandse Nadere Reformator Voetius, die in zijn inaugurele rede ook stelde dat de wetenschap met de godsvrucht behoorde te zijn verbonden. Het is trouwens een belangrijk adagium geworden voor het hele puritanisme: de grote nadruk op waarheid en godzaligheid. Op de belijdenis en de beleving. Op de leer en het leven.

1.4 Schotland

Omdat de beweging van het puritanisme zich niet beperkte tot de grenzen van Engeland, en mede omdat de lezing van morgen gewijd zal zijn aan de Schotse puritein Andrew Gray, wil ik kort nog iets zeggen over het Schotse puritanisme.

.....De reformatie in Schotland is toch wel anders in haar werk gegaan dan die in Engeland. Door de vele intercontinentale contacten was er met name in de havensteden, zoals St., Andrews, al vroeg vrij veel aanhang voor reformatorische ideeën onder het volk. Terwijl de koning, Jacobus V (1513-1542) trouw katholiek bleef, groeide de aanhang van de reformatorische leer onder het volk snel. Toen Jacobus V in 1542 stierf, was zijn enige dochtertje, Maria Stuart, nog maar acht dagen oud. De regering kwam in handen van een regentschap, dat bestond uit hoge edelen waarvan er verschillende hervormingsgezind waren. Daarbij kwam dat ook in het Parlement de hervormingsgezinden in de meerderheid waren, zodat de wetgeving veelal ten gunste van de reformatie kon worden omgebogen. Toch was de macht van Rome niet uitgespeeld. Met name via Maria van Lotharingen, de moeder van Maria Stuart, die op een gegeven moment zelfs het regentschap van Schotland overnam, werd veel in het werk gesteld om leiders van de reformatie op te pakken. O.a. John Knox is hiervan slachtoffer geworden. Dit zette veel kwaad bloed onder de bevolking. Enkele edelen besloten een Covenant, een verbond, op te richten waarin zij zich verbonden aan de bevordering van de reformatorische prediking. Velen van de edelen en ook velen uit het gewone volk sloten zich bij deze en dergelijke covenants aan. Zo ontstond een machtsblok tegen de politiek van het vorstenhuis, en ook tegen de kerkelijke leiders, die nog steeds niet erg reformatiegezind waren. Overal ontstonden nu echter samenkomsten waar de Bijbel werd uitgelegd en de sacramenten naar calvinistisch 'model' werden bediend.

Na de dood van Maria van Lotharingen in 1560 kwam het Parlement bijeen om maatregelen te nemen. De zogenaamde 'six Johns' werden aangesteld: zes godgeleerden, onder wie John Knox, die in enkele dagen tijd de Scottish Confession of faith opstelden. Deze geloofsbelijdenis werd aanvaard, en enkele dagen erna werd officieel de band met de Rooms-katholieke kerk doorgesneden door 'The Act of Abolishing'. Toen Maria Stuart enkele jaren later naar Schotland terugkeerde - ze was in Frankrijk opgevoed gedurende het regentschap van haar moeder - had de reformatie al zo diep wortel geschooten dat het herstel van het rooms-katholicisme uitgesloten was. Uiteindelijk vluchtte Maria in 1568 naar Engeland, waar zij alsnog gevangen werd gezet. Tijdens de daarop volgende periode van regentschap tijdens de eerste regeringsjaren van haar zoontje Jacobus VI werd de Schotse kerk verder naar Geneefse model opgebouwd en versterkt. Dat wil zeggen: ze kreeg de vorm van een presbyteriale kerk, maar er waren de nodige problemen. En deze problemen op hun beurt vormden weer de aanleiding tot het ontstaan van het puritanisme in Schotland. Zo bleef, ondanks de presbyteriale structuur van de kerk, de macht van de adel op veel plaatsen groot. Vaak hadden edelen in hun grondgebied nog een behoorlijke vinger in de pap. Er zijn veel pogingen geweest om hierin verandering aan te brengen. Maar uiteindelijk kwam er een compromis, en juist dat compromis was voor veel oprechte hervormingsgezinden onaanvaardbaar: Er werden weer bisschops-ambten, inclusief bijbehorende titels en ambtsgewaden, ingesteld. De echte puriteinen

beschouwden dit als een terugval naar de episkopale, roomse structuur. Zeker toen na 1603 Engeland en Schotland samen vielen onder de regering van Jacobus VI, vanaf dan James I, werd van overheidswege gepoogd om de kerk een uniforme structuur te geven. En de kerk van Engeland was nog volop episkopaal georganiseerd. Steeds meer werd duidelijk dat de koning, en in zijn kielzog veel hoge edelen en kerkleiders, ernaar streefden de touwtjes van de macht in de kerk strak in handen te krijgen. Zij wilden de machtspositie van de adel en de koning binnen de kerk versterken. Ook probeerden zij vaak, net zoals eeuwenlang gewoon geweest was in de Rooms-katholieke kerk, inkomen te verwerven uit kerkelijke ambten. Erger nog dan dit verkeerde streven naar macht en gewin, was dat de trend onder kerkelijke en politieke machthebbers een Arminiaanse was. Daarom is het niet verwonderlijk dat er veel verzet bestond tegen deze kerkelijke machthebbers. Verschillende malen probeerden groepen edelen die het reformatorisch gedachtegoed van harte waren toegedaan, maar ook wel grote groepen geestelijken en gewone burgers via covenants machtsblokken te vormen en via petitie invloed te krijgen op de machthebbers, ten einde hun puriteinse idealen meer ruimte te geven. Maar het effect was tegenovergesteld. Vooral na de aansluiting van Engeland en Schotland in 1603 werd de leiding van kerk en volk steeds meer anti-puriteins. Er braken zelfs vervolgingen uit. Puriteinse predikers vluchtten naar elders, velen naar Nederland, maar ook grote groepen naar de Nieuwe wereld: Amerika. We kennen deze laatste groep onder de naam van 'Pilgrim-fathers'. In 1666 kwam het zelfs tot een massale afzetting van ca. 3000 voornamelijk puriteinse predikanten. Maar al ver voor dit jaartal hadden veel puriteinen de kerk verlaten om zich zelfstandig te organiseren. Deze separatisten legden sterk de nadruk op de plaatselijke gemeente, vandaar dat zij 'congregationalisten' werden genoemd.

1.5 Samenvattend: de kenmerken van een puritein

We willen nu tot een samenvatting komen van het eerste deel van onze lezing. We hebben geprobeerd de historie van het puritanisme in korte trekken weer te geven. De hoofdvraag van onze lezing was: Moeten wij wel verlangen een puritein te zijn? We hebben twee deelvragen gesteld. De eerste deelvraag was: Wat is nu eigenlijk precies een puritein? Hoe kun je deze historisch aan te wijzen stroming in de Engelse en Schotse kerkgeschiedenis nu kenschetsen? Straks zullen we dan de tweede hoofdvraag behandelen: Namelijk de vraag of de kenmerken van een puritein ook de kenmerken zouden moeten zijn van een christen in de tijd en omstandigheden waarin wij ons bevinden. Nog een keer dan, bij wijze van samenvatting: Wat kenmerkt een puritein? Ik doe een poging om enkele hoofdkenmerken te noemen.

Een echte puritein was antirooms. Het hart van de reformatie is de leer van rechtvaardiging door het geloof alleen, tegenover het roomse adagium van de helpende genade en de noodzakelijke voorbereiding op het ontvangen van genade door het doen van verdienstelijke werken. Dus elke reformatorische christen is ten diepste antirooms. De loop van de Engelse en Schotse kerkgeschiedenis, waar de officiële kerkelijke breuk met het rooms-katholicisme feitelijk veel minder diepgaand was dan op het continent in verschillende landen, bepaalde het sterke verzet van de puriteinen tegen alle roomse invloed en leer, liturgie en leven. Dit brengt ons bij ons tweede punt:

Een echte puritein is wars van alle vormelijkheid en ceremonieel. Het gaat hem om de inhoud. Uit het verzet tegen alle roomse sporen in m.n. de liturgie kwam deze eigenschap van de puriteinen kenmerkend naar voren. O.a. ambtskleding, fraaie kerkinterieurs, orgels in de kerken, kerkmuziek, etc. waren voor verreweg de meeste de puriteinen onbestaanbaar.

Een echte puritein was zeer gehecht aan de Bijbel. De eerste wortels van het puritanisme vinden we misschien wel bij de zgn. Lollarden, die de verspreiding van de Bijbel in de volkstaal voorstonden. Opvallend is dat in het verloop van de puriteinse geschiedenis telkens weer blijkt welke grote waarde ze hebben toegekend aan de Bijbel. Het absoluut gezag en de onfeilbaarheid werden niet alleen voorgestaan en verdedigd, soms met verlies van eigen leven, maar daarnaast valt ook op dat in preken, verhandelingen, polemische geschriften, etc. de Bijbelse argumentatie zo doorslaggevend belangrijk is.

Echte puriteinen bepleitten krachtig het grote belang van de prediking. Niet alleen in hun verzet tegen de Rooms-katholieke liturgie, waarin de preek nauwelijks of geen plaats inneemt, bepleitten puriteinen het belang van preken, maar het was voor hen ook het middel bij uitstek waarvan ze grote dingen verwachtten. Ze hielden er een herkenbare methode van preken op na. Heel stellig, heel Bijbels, maar tegelijk ook heel bevindelijk en pastoraal.

Echte puriteinen waren nauwgezet in de leer. Het is opvallend hoe scherp in Engeland en Schotland het verzet is geweest tegen de remonstrantse opvattingen van Arminius. Echte puriteinen waren voluit Calvinistisch en wilden graag de gereformeerde belijdenis kennen, bewaren en doorgeven. Veel geschriften zijn daar dan ook van doordrenkt. In hun poging om zuiver in de leer te zijn en te blijven, speelde het onderzoek van de Schrift een heel belangrijke rol.

Echte puriteinen waren ook nauwgezet in de levenswandel. Ze zijn erom bekend geworden. Het woord 'puritein' heeft zelfs nu nog bij mensen die niets van de kerkgeschiedenis weten, de klank van rein, sober, zuiver, heilig. We begonnen er zojuist de lezing mee. Er is waarschijnlijk geen andere stroming te vinden in de geschiedenis van de kerk waar de zuiverheid van de christelijk levenswandel zo duidelijk werd gepropageerd en ook: voorgeleefd. Want het bleef niet bij woorden, preken en verhandelingen over de christelijke levenswandel, maar de puriteinen ontvingen de genade - want laten we het zo stellen, om niet in de mens te eindigen - om zelf voorbeelden te zijn voor vele anderen. Wat ons opvalt bij het puriteinse streven naar levensheiliging, zijn twee

dingen. In de eerste plaats de nauwe verbinding die de puriteinen legden tussen rechtvaardiging en heiliging. Geen oproep tot een heilig leven buiten en zonder het geloof in Christus om. De ware heiliging kan daar alleen worden gevonden waar eerst het hart is gereinigd door Christus' bloed en Geest. Het tweede dat ons opvalt in het puriteinse streven naar levensheiliging is dat ze zo praktisch en concreet waren. Men neme het onlangs vertaalde boek van Scudder, *Wandelen met God*. Hierin behandelt deze vroege Puritein onder andere hoe een Christen de dag moet beginnen en eindigen, hoe hij in gezelschap moet verkeren, hoe hij de zondag moet doorbrengen, enz. Als Scudder het gebed behandelt, geeft hij zelfs aanwijzingen over de beste voorbereiding tot het gebed. Heel concreet en heel praktisch. En zo ontdaan van alle werkheiligheid, dat het alleen maar een sterk beroep doet op ons geweten, een verlangen wekt om zo te mogen leven en wandelen met God, en ons tegelijk schuldig stelt dat onze levenswandel van nature zo geheel anders is.

Echte puriteinen waren - althans in meerderheid - niet hoog-kerkelijk, in die zin dat de kerkorganisatie, de kerkstructuur en het uitwendig kerkelijk leven voor hen ondergeschikt was aan het geestelijk leven in de plaatselijke gemeente.

Echte puriteinen waren, opnieuw: in meerderheid, presbyteriaal. We moeten wel bedenken dat bij de keuze voor deze Bijbelse wijze van kerkregering enkele eerdergenoemde kenmerken doorslaggevend waren. Zo wilde men de menselijke machtsstrijd uit de kerk bannen, men wilde heel nauw bij de Schrift blijven, en men verfoeide het arminianisme waar veel kerkelijke machthebbers openlijk of heimelijk aanhanger van waren. Ten diepste ging en gaat het bij het presbyteriale stelsel om de erkenning dat niet een mens, maar alleen Christus het Hoofd der kerk is.

Tenslotte: Echte puriteinen waren ook verschillend. Er waren er ook die wel de ambtsgewaden accepteerden, en die in de kerk van Engeland bleven. Er zijn puriteinen geweest die in de tijd van Oliver Cromwell - we kunnen de historie nu om des tijds wille niet geheel behandelen - lijnrecht tegenover elkaar stonden als het gaat om de politieke opvatting. Misschien leert dit laatste ons te relativiseren, en de geschiedenis van het puritanisme niet voor te stellen als een verheven mythe. Het verhaal van de puriteinen is ook een verhaal van gebrekkige en zondige mensen geweest. Misschien kunnen we, door het zo voor te stellen, onze eigen levensgeschiedenis er ook beter aan spiegelen. Want dat brengt ons bij ons tweede hoofddeel.

2 De les voor ons – praktisch deel

Moeten wij verlangen een puritein te zijn? De waardering voor het puritanisme is heel verschillend. Een onder seculiere historici veel gebezigde visie op deze stroming zegt dat we het puritanisme eigenlijk alleen maar moeten zien als een revolutie van het volk, m.n. de middenklasse, tegen de absolute macht van koning en hoge adel. In de worsteling om te ontkomen aan het feodale stelsel van de middeleeuwen hoort deze revolutie er gewoon bij. Een sociologisch gegeven. Logisch ook dat de beweging gelieerd was aan de reformatie, want dat was immers ook een breuk met het verleden, met de macht van de kerk en de kerkregeerders? Anderen wijzen het puritanisme af omdat ze het veel te nauw en veel te eng vinden. Ze wijzen dikwijls op de vrucht: Wat is er nu nog over van de kerk in Engeland en Schotland? Bijna niets toch? Reden genoeg om wat gematigder te zijn. Wat meer de weg van het midden te kiezen. Niet zo extreem. Het woord 'puriteins' heeft in de mond van aanhangers van deze stroming een negatieve klank gekregen. Een wrange bijmaak wellicht zelfs. Een derde opvatting over het puritanisme is dat het een opwekking is geweest. Een opwekking zou je kunnen omschrijven als een plaatselijke en tijdelijke intensivering van het gewone werk van Gods Heilige Geest.

Maar hoe staan wij tegenover de puriteinen? Kunnen we hen in onze tijd, die toch zo totaal anders is dan de hunne, nog wel tot een voorbeeld stellen? Ik heb over deze vraag lang nagedacht. Als je de afbeeldingen bekijkt van de puriteinse 'heiligen', als je hun werken leest en op je in laat werken, als je de hoge 'standaard' van levensheiliging beschouwt waarvoor zij pleitten, en je vergelijkt daarmee de tijd waarin je zelf staat, dan is er ogenschijnlijk genoeg reden om het hoofdstuk van het puritanisme echt als puur geschiedenis te beschouwen en dicht te slaan. Wij zijn zo in de minderheid gekomen, we moeten op de fronten staan, we moeten ons in onze boodschap naar buiten toe terugtrekken naar de basale punten van het geloof. Bovendien: de tijd waarin we leven is zo hectisch, zo dynamisch, zo vol ongekende vaart en ontwikkeling, met name op technologisch gebied. Niet te vergelijken met de tijd waarin de puriteinen leefden en werkten. De jeugd leest niets meer. Men is visueel ingesteld. De aandacht kan niet meer zo lang gevangen worden gehouden voor een preek, laat staan een verhandeling van vele honderden bladzijden. We zijn ook a-dogmatisch geworden, en deinzen een beetje terug voor al te stellige uitspraken over "De Waarheid". Liever houden we ons wat aarzelend op de vlakke en 'stellen ons oordeel wat uit'. De beslistheid en rigiditeit van de puriteinen is ons vreemd. Kortom: Een mooie geschiedenis. Maar als voorbeeld? Nee. Dan komen de christenen in de eerste eeuwen van de kerkgeschiedenis misschien meer in aanmerking. Voor ons gevoel hebben we met hen meer dingen gemeen, hoewel zij zowel historisch als geografisch verder van ons verwijderd zijn.

Ik vind het heel begrijpelijk als je zo denkt. Ook wel herkenbaar. Maar toch wil ik aan het slot van mijn lezing een poging doen om de kenmerken van echte puriteinen één keer te spiegelen aan ons en onze eigen tijd.

Ik zei in de eerste plaats dat puriteinen antirooms waren. Als wij dat zo opvatten, dat zij streden tegen elke gedachte aan verdienstelijke goede werken, en pleitten voor het voluit reformatorische 'sola gratia', dan is dit een geestelijk ideaal voor christenen van alle tijden. Dus ook voor ons.

Ze waren ook antivormelijk: Het ging hen om de inhoud. Het zou weleens zo kunnen zijn dat onze tijd vraagt om authenticiteit. Ik ontmoet ook onder jongeren veel een vraag naar echtheid. Jongeren hebben soms

een sterke afkeer van puur uitwendige vormelijkheid, maar tonen nog wel respect voor oprechtheid. Hierin kunnen we misschien iets van de puriteinen leren.

Mij is opgevallen hoe Bijbels de puriteinen dachten. Dat lijkt me ook een les voor vandaag. De Bijbel weer in het middelpunt. Volgens mij kunnen we ook op dit punt de puriteinen als voorbeeld stellen. Mij verbaast wel eens het gegeven dat in veel discussies en polemieken, ook of misschien wel met name op dogmatisch gebied, onder ons soms bijna uitsluitend wordt teruggesproken op de traditie, op de kerkgeschiedenis. En nu wil ik zeker geen antitraditionele vernieuwingsgolf bepleiten, maar wel zouden we ons moeten afvragen of we in ons spreken en discussiëren niet meer terug moeten naar de Schrift.

Als we in de vierde plaats bedenken hoeveel belang puriteinen aan de prediking hechtten, dus heel concreet aan de zondagse eredienst, en dan bijzonder aan de ambtelijke verkondiging van Gods Woord, dan denk ik dat we ook daarvan veel kunnen leren. Het is het gewone middel waardoor de Heere wil werken. Daar moeten en mogen we grote dingen van verwachten. Ik ben weleens bang dat we met het actuele pleidooi voor Bijbelstudie (al of niet in groepsverband) stille tijd, persoonlijke meditatie, enz. het juiste zicht op de preek aan het verliezen zijn. Laat nu niemand denken dat ik het nut van bovengenoemde zaken rondom de prediking niet onderschrijf. Sterker nog; de puriteinen raadden zelf deze zaken ook aan. Maar bij hen stond voorop: de prediking. Daar laat God door de bediening van de verzoening de wind van Zijn Geest waaien. Daar moet je zijn. En laten we nu eens heel eerlijk zijn: Zijn er niet heel wat Bijbelstudie-gezelschapjes ontstaan waar de avond van samenkomst begonnen wordt met ongezouten kritiek op de laatst beluisterde zondagse prediking? In hoeveel gemeenten onder ons is juist vanwege dit verschijnsel een grote huiver ontstaan voor bijbelstudiegroepen? Als we de puriteinen als voorbeeld stellen, zouden we - tot ons eigen welzijn - anders handelen

Ten vijfde heb ik gezegd dat puriteinen nauwgezet waren in de calvinistische leer. Ik zou het belang hiervan voor ons eens willen onderstrepen. We moeten ook hierin eerlijk kritisch tegenover onszelf durven zijn. Er is heel wat loos op dit gebied. Maar het meest loos is wel de onverschilligheid die door velen, ook hoger opgeleiden, op leerstellig gebied aan de dag wordt gelegd. De puriteinen hebben gestreden voor de leerstukken van bijvoorbeeld de dubbele predestinatie, de soevereiniteit van de genade, het gezag van de Schrift. En ze hebben gestreden tegen de bedrieglijke voorstelling van de vrije wil. Gaan wij daar nog wel even ijverig en nauwgezet mee om? Persoonlijk denk ik dat we ook hierin veel van de puriteinen kunnen leren.

Nauwgezet in het leven. Dat was het zesde punt. Ik weet niet wat ik moet zeggen als ik de levensernst, de levensheiliging van de puriteinen vergelijk met de houding van de christelijke massa van vandaag. De Amerikaanse geleerde J.I. Packer, die veel over de puriteinen heeft geschreven, zegt dat zij reuzen waren, in vergelijking met het protestantse christendom van de eenentwintigste eeuw. 4500 kilometer breed, zegt hij, maar 15 millimeter diep. (Hij spreekt m.n. over de Noord-Amerikaanse situatie.) Laten we de puriteinse spiegel voor ons leven houden, en er heel goed in kijken. Dan komt niemand zonder schuld vrij! Ik wil er wel graag twee dingen bij zeggen. De puriteinen verbonden hun oproep tot levensheiliging altijd aan een oproep tot geloof. Alleen vanuit het oprechte geloof komen goede vruchten voort. We moeten niet doen zoals velen die de puriteinen bewonderen om hun levensheiliging, en dan vervolgens activistisch aan het werk gaan om hun eigen leven op te knappen. Dan heb je niets van de puriteinen begrepen! Als ik het zou mogen toepassen, zou ik zeggen: Als je jezelf nog onbekeerd weet, en je wilt een puriteins geschrift gaan lezen, bijvoorbeeld van Gray, begin dan niet met zijn "*De toegang tot het eeuwige leven*", maar lees eens wat hij schrijft in zijn boek over "*De zonde*". Ten tweede: de puriteinen waren praktisch. We moeten dat ook zijn, of weer worden. Daarin kunnen we zoveel van hen leren! Geen abstracte begrippen maken van zonde en genade. Maar de zonde die je deze dag hebt bedreven, vanavond concreet noemen in je gebed, belijden aan de Heere.

Ik heb zes punten genoemd die wij van de puriteinen kunnen leren. Ik zou ook nog kunnen wijzen op hun congregationalistische neiging. We kunnen daarvan leren als het gaat om het belang van de plaatselijke gemeente. Lijkt me waardevol voor kamerbewoners. Blijf betrokken bij je gemeente! Raak er niet van vervreemd! Ook zou ik nog kunnen opmerken dat de presbyteriale voorkeur van de puriteinen ons leert dat het in de kerk niet gaat om macht en heerschappij, maar dat het in de kerk te doen is om de belijdenis dat Christus Koning is, Die vanuit de Hemel door middel van Zijn ambtsdragers Zijn kerk wil verzamelen en regeren. Tenslotte: De puriteinen waren verschillend. Mag ik een relativerende opmerking plaatsen aan het eind? Met name zij die straks meer en meer over de landsgrenzen gaan kijken, zullen zien dat de diversiteit van belijden en christen zijn groot is. Als we elkaar kunnen vinden in het wezen van de zaak, in leer en leven, dan kunnen we kleinere verschillen ook gemakkelijker relativeren. God heeft Zijn kinderen wereldwijd. Uit blank en zwart. Laten we - zoals de puriteinen bepleitten - meer aandacht besteden aan de innerlijke en doorgaande reformatie van ons hart en ons leven en onze kerk en ons vaderland, tot de eer des Heeren en tot heil van onze ziel. En laten we ons zo min mogelijk inlaten met discussies die aan dit wezen van de zaak voorbijschieten. Dan kunnen we van de puriteinen veel leren.

Waddinxveen, 4 september 2002

Drs J. Pas

Literatuur

Iedereen die meer wil lezen over de puriteinen, wil ik verwijzen naar de volgende literatuur. Ik heb bij deze opgave niet gepoogd om volledig te zijn, maar wil slechts verwijzen naar enkele belangrijke standaard-werken en werken die wellicht voor ons gemakkelijk verkrijgbaar zijn.

- S. Houtekamer, *Christopher Love; (1618-1651). Een puritein op weg naar het schavot*, Houten (Den Hertog), 2000
- D.M. Lloyd-Jones, *The Puritans: their origins and successors. Adresses delivered at the Puritan and Westminster Conferences 1959-1978*, Edinburgh, 1987
- J.I. Packer, *A Quest for Godliness. The Puritan Vision of the Christian Life*, Wheaton, 1990.
- Prof. dr W. van 't Spijker, dr R. Bisschop en dr W.J. op 't Hof, *Het Puritanisme; Geschiedenis, theologie en invloed*, Zoetermeer (Boekencentrum), 2001
- Dr P. de Vries, *Die mij heeft liefgehad; de betekenis van de gemeenschap met Christus in de theologie van John Owen*, Heerenveen (Groen), 1999
- W. van der Zwaag, *De Reformatie der Puriteinen; Kerkhistorie van Engeland tussen Reformatie en Revolutie*, Barneveld (Koster), 2001